

A FRAZEOLGIZMUSOK SZÓ SZERINTI FORDÍTÁSÁRÓL

0. Ritkán feladata a fordítónak a szó szerinti fordítás, a frazeologizmusokat (szólásokat, közmondásokat, állandósult szókapcsolatokat) pedig, melyekben az *e g s z* jelentése nem automatikusan áll össze az *e l e m e k* jelentéséből, valójában nem is fordítjuk, inkább "megfeleltetjük", azaz megkeressük azt a célnyelvi szólást, közmondást, amelyet a célnyelvi beszélők hasonló helyzetben használni szoktak.

Ezért jelentett különleges feladatot számomra, mikor szó szerinti fordításokat is kellett adnom Dubrovin *Russzkije frazeologizmi v kartyinah* (1982) című szótárának fordításakor, jobban mondva az orosz-magyar változat elkészítésekor, mivel a szótár több változatban megjelent már, pl. orosz-német (1982), orosz-portugál változatban (1986). Ezek a kétnyelvű frazeológiai szótárak úgy épülnek fel, hogy a bennük található 594 orosz frazeologizmus mindegyikének megadják nemcsak a célnyelvi ekvivalensét, hanem a *m a g y a r á z a t á t* és a *s z ó s z e r i n t i f o r d í t á s á t* is. Egy példa az orosz-német változathoz:

- (1) szó szerinti fordítás:
Zwischen Hammer und Amboß sein
- (2) magyarázat:
Sich in einer solchen Lage befinden, daß dieselbe Gefahr
oder Unannemlichkeit von zwei Seiten droht
- (3) ekvivalens:
In der Klemme sein

A szó szerinti fordításon, a magyarázaton és az ekvivalensen kívül még két rajz is segíti a frazeologizmus értelmezését: az egyik rajz a szó szerinti jelentést illusztrálja (ebben az esetben a rajz kalapácsot és üllőt ábrázol, s köztük egy szöveget), a másik rajz a valóságos értelmet illusztrálja (ebben az esetben egy ijedt nyuszt látunk a rajzon, melyet egyfelől a farkas másfelől a vadász fenyeget).

A Magyarországon jelenleg forgalomban lévő vagy még megszerezhető orosz-magyar frazeológiai szótárak közül egyikben sem találkozunk a szó szerinti fordítással, mint a frazeologizmus értelmezésének egyik eszközével. A legbőségesebb anyagot Keszthelyi Ernő

(1961) *Russzicizmusok* című szótára tartalmazza, amelyben 5000 orosz szólást és kifejezést találunk. A szerző sok ekvivalenst ad meg, néha kiegészítő magyarázatokkal, de szó szerinti fordítást nem ad. A helyes használatot stílusminősítésekkel próbálja segíteni, pl. (*nép*), (*gúny*), (*tréf*), (*biz*) valamint a szituációra való utalásokkal (búcsúzáskor), (találkozáskor), (koccintáskor), (udvarias kéréskor) stb. Ugyancsak nem ad szó szerinti fordítást Sanszkij, Bisztrova és Veress (1983) *700 orosz beszédfordulat* című szótára sem, amelyben szintén találunk szituatív utalásokat pl. (búcsúzáskor az otthon maradókhoz intézett köszöntés), (közbevetésként), (csodálkozás, hitetlenkedés kifejezése a mondottakkal kapcsolatban) stb. A kétnyelvű orosz-magyar frazeológiai szótárak között meg kell még említeni Vujovics, Bovai-Barna és Jeges 113 orosz szólást és közmondást tartalmazó gyűjteményét (1984), amely abban különbözik a többiektől, hogy egyes orosz mondások mellé országismereti magyarázatokat fűz, valamint abban, hogy a magyar megfelelővel nem rendelkező orosz mondásoknak zárójelben adja meg a magyar értelmezését. Frazeológiai szótárként használható Hadrovics és Gáldi *Orosz-magyar szótára* is, amelyben gyakran megtaláljuk a szóban forgó orosz szólás vagy közmondás szó szerinti fordítását is pl.: *Zsdaty u morja pogodu...* azt várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön (tkp. 'ül a tenger partján és várja, milyen idő lesz'; OMSZ I. 423).

Feltehetné valaki a kérdést, miért kellene megadni az orosz frazeologizmusok szó szerinti fordítását, mikor a frazeologizmusnak – mint említettük – éppen az a lényege, hogy az *e g é s z* jelentése nem automatikusan áll össze az *e l e m e k* jelentéséből, s a tanároknak éppen a szó szerinti fordítás ellen kell harcolniuk, éppen azt kell megtanítaniuk, hogy a frazeologizmusokat *n e m f o r d í t j u k , h a n e m m e g f e l e l t e t j ü k*, azaz megkeressük azt a magyar frazeologizmust, amely talán egészen más elemekből épül fel, mégis éppen az lesz alkalmas ugyanannak a hatásnak az elérésére.

Véleményünk szerint a szó szerinti fordítás tudatosításának több haszna van. Megismerkedünk egy másik nép miénktől eltérő gondolkodási képi világával. Egy találó, érdekes megfigyelés, egy szemléletes hasonlat, mely bár idegen, de lehetne a miénk is, mindig elgondolkodtat. Rácsodálkozunk, egy percre talán meg is ütközünk, és máris megjegyeztük. Milyen érdekes, hogy az oroszok a botfűlű emberről azt mondják, hogy "medve lépett a fülére", arról meg, akinek megvan a magához való esze, azt mondják, hogy "van fej a vállán" stb. Az alábbiakban felsorolunk néhány ilyen orosz szólást és közmondást, melynek érdemes tudatosítani a miénktől eltérő képi struktúráját. Az első oszlopban az orosz mondást, a másodikban a szó szerinti fordítást, a harmadikban a magyar ekvivalenst adjuk meg.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás	Ekvivalens
Iscsi vetra v pole	Keresd a szelet a mezőn	Bottal ütheted a nyomát
Medvegy na uho posztupil	Medve lépett a fülére	Botfüle van
Piszaty kak kurica lapoj	Úgy ír, mint a tyúk a lábával	Olyan az írása, mint a macskakaparás
Vity verevku iz kovo-libo	Kötelet sodor (valakiből)	Ujja köré csavar (vkit)
Vodoj nye razoles	Vízzel sem választod szét őket	Testi-lelki jóbarátok
Vinoszity szor iz izbi	Kiviszi a szemetet a konyhóból	Kiteregeti a szennyest
Znaty vsze hodi i vihodi	Ismeri az összes bejáratot és kijáratot	Ismeri a dörgést
Imety golovu na plecsah	Van fej a vállán	Megvan a magához való esze
Kogda rak szvisztnyet	Mikor a rák füttyent	Majd, ha fagy
Koski szkrebut na duse	Macskák kaparják a lelkét	Emésztí a bű
Lezty v butilku	Üvegbe mászik	A plafonon van
Namility seju	Beszappanozza a nyakát (vkinek)	Megmossa a fejét
Pokazaty, gde raki zimujut	Megmutatja, hol telelnek a rákok	Megtanítja kesztyűbe dudálni
Peremivaty kosztocski	Mossa a csontjait (vkinek)	Leszedi a keresztvizet (vkiről)
Polozsity zubi na polku	Polcra teszi a fogát	Felkopik az álla
Poszle dozsgyika v csetverg	Eső után csütörtökön	Holnapután kiskedden

Tegyük egymás mellé néhányat a két magyar oszlop példáiból. Ha ilyen szólásokat sorolunk fel: *Megtanítja kesztyűbe dudálni, Ismeri a dörgést, Felkopik az álla, Holnapután kiskedden* stb. ezeket minden magyar olvasó azonnal megérti, és magáénak érzi, anélkül hogy tudatosítaná a szólás mögött rejlő képet. Ha viszont ilyen szólásokat sorolunk fel: *Megmutatja (neki), hol telelnek a rákok, Ismeri az összes bejáratot és kijáratot, Polcra teszi a fogát, Eső után csütörtökön* stb., akkor a magyar olvasó kénytelen tudatosítani a szólás mögött rejlő képet, kénytelen összehasonlítani a magyar képpel, s így az idegen szólások és közmondások szó szerinti fordításának tudatosítása a magyar szólások és közmondások képi világának tudatosításához is hozzájárul.

Ebben a cikkben az orosz frazeologizmusoknak csak a szó szerinti fordításával foglalkozom, ami nem könnyebb, mint a magyar ekvivalens megtalálása. Az ekvivalenst ugyanis tényleg csak megtalálni kellett. A nyelvi megformálás tekintetében támaszkodhattam O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményére (1976), *A magyar nyelv értelmező szótárára* (1966.), valamint a *Magyar értelmező kéziszótárra* (1975.). A szó szerinti fordítás esetében azonban a nyelvi megformálás teljes egészében a fordító feladata. Mivel a szólások és közmondások „egymondatos szövegek”, ahogy ezt Kocsány Piroska *A mondás, mint szövegtípus* című kandidátusi értekezésében kifejti (1986), a szövegösszefüggés nem segít a különböző lehetséges fordítási változatok közötti választásban. Nézzük például, hányféle szó szerinti

fordítása lehet az alábbi orosz szólásnak:

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás	Ekvivalens
Tolocs vodu v sztupe	1. Vízet törni mozsárban 2. Mozsárban törni vizet 3. Vízet törni a mozsárban 4. Mozsárban törni a vizet 5. Vízet tör mozsárban 6. Vízet tör a mozsárban 7. Mozsárban tör vizet 8. Mozsárban tör a vizet 9. Törni a vizet a mozsárban	Üres szalmát csépel

Látjuk, hogy számos döntés előtt áll a fordító. Főnévi igenevet használjon a szó szerinti fordításban, ahogy az oroszban volt, vagy egyes szám harmadik személyű ragozott igealakot? Betoldja-e a névelőt, ami az orosz nyelvben hiányzó kategória, vagy sem, vagyis konkrétan fogalmazzon vagy általánosan (határozottan vagy határozatlanul)? És akkor a lehetséges szórendi változatokat még nem is említettük.

A továbbiakban megpróbálok választ adni ezekre a kérdésekre, megkísérlem rendszerezni a szó szerinti fordításkor elvégzendő vagy elvégezhető átváltási műveleteket.

1. Kötelező átváltási műveletek a szó szerinti fordításkor
 - 1.1. Birtokos személyrag betoldása
 - 1.2. Főnévi igenév átváltása ragozott igealakká
 - 1.3. Névelő betoldása
 - 1.4. Kötelező VO → OV váltás
2. Fakultatív átváltási műveletek a szó szerinti fordításkor
 - 2.1. Kicsinyítő képző eltörlése
 - 2.2. Jelzős szerkezete átalakítása állítmányi szerkezetté
 - 2.3. Tárgyas igealak használata határozatlan névmás helyett
 - 2.4. Személyes névmás ragozott alakjának használata a határozatlan névmás helyett
 - 2.5. Szóláshasonlatok fakultatív kiegészítése

1.1. Birtokos személyrag betoldása. Az egyik legegyszerűbb átváltási művelet, mivel az egyik nyelvben hiányzó grammatika kategória áll szemben a másik nyelvben meglévő grammatikai kategóriával. Az orosz nyelvben nincs birtokos személyragozás, a magyarban van. Az orosz nyelvben a birtokszón nem jelölhetjük, a birtokos személyét és számát, a magyarban jelölhetjük, sőt bizonyos szavakon (ruhadarabok, testrészek neve) gyakran akkor is jelöljük

hovatartozásukat, ha a birtokot megnevező szó nem áll mellettük. A szó szerinti fordítás első változatoként a birtokos személyrag nélküli alakokat adjuk meg, második változatként a birtokos személyraggal ellátott alakokat. A szótárban minden esetben az utóbbi változatot részesítettük előnyben.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
More po koleno	Térdig ér a tenger	Térdéig ér a tenger
Vbivaty v golovu	Beveri a fejbe	Beveri a fejébe
Ogyin kak perszt	Egyedül, mint az ujj	Egyedül, mint az ujjam
Kak sznyeg na golovu	Mint hó a fejre	Mint hó a fejére
Muraski begajut po szpinye	Hangyák futkosnak a háton	Hangyák futkosnak a hátán

1.2. Főnévi igenév átváltása ragozott igealakká. Itt nem arról van szó, hogy az egyik nyelvben hiányzik egy grammatikai kategória, ami a másik nyelvben megvan, hiszen a főnévi igenév mindkét rendszerében megtalálható, inkább a magyar szótárírási hagyományok szelleméhez akartunk hűek maradni, mikor az orosz főnévi igeneveket jelen idejű egyes szám harmadik személyű igealakokkal fordítottuk.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Bity szvjazannim szvoim szlovom	Kötve lenni a szava által	Köti a szava
Braty (kogo-libo) pod krilisko	Szárnya alá venni (vkít)	Szárnya alá veszi
Bity mezsdu molotom i nakovalnye	Kalapács és üllő között lenni	Kalapács és üllő között van

Van azonban a ragozott igealaknak egy hátránya a főnévi igenévvel szemben. A ragozott ige a maga idejével, számával, személyével jóval **k o n k r é t a b b**, mint a főnévi igenév. Márpedig a szólások és közmondások egyik legfontosabb ismérve, ahogy azt Kocsány Piroska említett művében sokoldalúan bizonyította, az **á l t a l á n o s é r v é n y ű s é g**. A főnévi igenév egyszerre jelent jelen időt és múlt időt, egyes számot és többes számot. Ez az oka annak, hogy nem mindig vált be a jelen idejű egyes szám harmadik személyű igealak. Az alábbi példákban a szó szerinti fordítás harmadik változatát alkalmaztuk, az első esetben a múlt idejű egyes szám harmadik személyű igealakot, a második és harmadik esetben jelen idejű többes szám harmadik személyű igealakot.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.	Szó szerinti fordítás III.
Vijtyi iz pelenka	Kijönni a pelenkából	Kijön a pelenkából	Kijött a pelenkából
Bity na nozsah	Késeken lenni	Késeken van	Késeken vannak
Bity na družeszkoj noge	Baráti lábon lenni	Baráti lábon van	Baráti lábon vannak

Olyan eset is előfordult, hogy bármelyik ragozott igealak túlságosan konkrét lett volna, ilyenkor az általános érvényűséget a *kell* + főnévi igeneves szerkezettel próbáltuk elérni:

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.	Szó szerinti fordítás III.
Iszkaty dnyem ognjem	Nappal is lámpással keresni	Nappal is lámpással keresi (kereste, keresik)	Nappal is lámpással kell keresni

I.3. N é v e l ő b e t o l d á s a. A kötelező átváltási műveletek tipikus példája. Az egyik nyelvben hiányzó grammatikai kategóriával a másik nyelvben meglévő grammatikai kategória áll szemben. Az orosz nyelvben nincs névelő, a magyarban van. Az orosz nyelv a határozottság/határozatlanság szembeállítását, megkülönböztetését más eszközökkel végzi. A névelő betoldása az esetek többségében automatikus művelet, névelő nélkül nem kapnánk grammatikus mondatot, pl.: *Bojatyyszja szobsztvennoj tyenyi* → *Fél a saját árnyékától*, *Golodnij kak volk* → *Éhes, mint a farkas*. Bizonyos ige+főnév (VO) kapcsolatoknál azonban egyaránt elképzelhető határozott referenciájú (VO) és a határozatlan referenciájú (OV) fordítás:

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Mutyity vodu	Zavarja a vizet	Vizet zavar
Rity jamu (komu-libo)	Ássa a gödröt	Gödröt ás
Podlity maszla v ogony	Tűzre önti az olajat	Olajat önt a tűzre
Viszety na voloszke	Függ a hajszálon	Hajszálon függ

Ha elfogadjuk, hogy a szólások és közmondások egyik legfontosabb jellegzetessége az általános érvényűség, akkor a fenti esetekben a második oszlop határozatlan referenciájú, azaz névelőtlen fordításait fogjuk elfogadni.

1.4. K ö t e l e z ő VO → OV v á l t á s. A nyelvtipológiai kutatások szerint az orosz alapján SVO (subject, verb, object) típusú nyelv, a magyarban viszont az SVO és az SOV szórend egyaránt előfordul, az SOV típus dominanciájával. Előbb olyan eseteket említettem, amikor valamely orosz szólás fordításakor mindkét magyar szórendi változat előfordulhatott. Bizonyos orosz igék esetében (ezek általában szemantikailag üres, ún. "gyenge" igék) nem lehetséges a kétféle fordítás, az ilyen igéket a bővítmény mindig megelőzi a fordításban. Ilyen igék pl. *gyerzsaty*, *bity*, *okazatyszja*, *polozsity*, *rogyityszja*. Ebben az esetben a fordítónak nincs választási lehetősége, csak egyféle szó szerinti fordítás képzelhető el.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Ekvivalens
Gyerzsaty szebja v rukah	Kézben tartja magát	Uralkodik magán
Gyerzsaty uho vosztro	Hegyesen tartja a fülét	Résen van
Gyerzsaty jazik za zubami	A foga mögött tartja a nyelvét	Féken tartja a nyelvét

Ha azonban több bővítmény is van az orosz szólásban, nem mindegy, hogy mit teszünk a magyar ige elé. Mivel a magyar ige kiemeli az e bővítményt, csak olyasmit tehetünk az ige elé, amit valóban ki akarunk emelni. Az alábbi orosz szólásoknak látszólag két szó szerinti fordítása lehet, de csak látszólag.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Noszity vodu resetom	Szitával hord vizet	Vizet hord szitával
Tolocs vodu v sztupe	Mozsárban tör vizet	Vizet tör mozsárban

Állítsuk egymás mellé a két első változatot: 1. *Mozsárban* tör vizet. 2. *Szitával* hord vizet. Első látásra semmi különbség sincs köztük, az első mégis képtelenség, a második pedig helyes. Attól függően ugyanis, hogy mit tesz az ige elé, sugallok egy lehetséges folytatást, ami esetünkben például ilyen lehet: 1. *Mozsárban* tör vizet, nem fazékban. 2. *Szitával* hord vizet, nem vödörrel. A folytatás leleplezi az első mondatot. Nincs jogunk *a mozsárból* bővítményt tenni az ige elé, hiszen nem az a baj, hogy valaki mozsárban tör a vizet, ha másban törné az éppen olyan képtelenség lenne.

Állítsuk egymás mellé a két második változatot: 1. *Vizet* tör mozsárban nem cukrot. 2. *Vizet* hord szitával, nem lisztet.

A folytatás most a második mondatot leplezi le. Nincs jogunk a *vizet* bővítményt tenni az ige elé, hiszen nem az a baj, hogy valaki vizet hord szitával; ha mást hordana, az éppen olyan képtelenség lenne. Vagyis a *szitával* bővítményt megilleti az ige előtti hely, *a mozsárral* bővítményt nem, mert a folytatás, amit ez a kiemelés sugall, értelmetlen lenne. Ugyanez a helyzet a *vizet* bővítménnyel, melyet az egyik esetben megillet az ige előtti hely, a másikban nem. Tehát az ige előtti hely nem tölthető be tetszőlegesen, ha több bővítmény van, úgy kell az ige előtti helyet betölteni, hogy a sugallt folytatás is helytálló legyen.

Térjünk most vissza ahhoz a korábban megfogalmazott gondolathoz, hogy a szó szerinti fordítások nyelvi megformálásakor is milyen sokféle döntésre kényszerülhet a fordító. Felsoroltuk a *Tolocs vodu v sztupe* orosz szólásnak kilenc féle szó szerinti fordítását. Vajon segít-e a választásban mindaz, amit eddig a kötelező átváltási műveletekről elmondtunk? Az 1.1. pontban elmondottak alapján elvethetjük a főnévi igeneves megoldásokat (*Vizet törni mozsárban*, *Mozsárban törni vizet*, *Vizet törni a mozsárban*, *Mozsárban törni a vizet*). Az 1.3. pontban elmondottak alapján a ragozott igealakokat tartalmazó megoldásokból elvethetjük a határozott referenciájúakat (*Vizet tör a mozsárban*; *Mozsárban tör a vizet*; *Tör a vizet a mozsárban*). Az 1.4. pontban pedig az utolsó két megmaradt változatból elvetettük azt, hogy *Mozsárban tör vizet*, mert véleményünk szerint a kiemelés helytelen folytatást sugall. Maradt

tehát egyetlen szó szerinti fordítás, melyben nincs főnévi igenév, nincs határozott referencia és nincs félrevezető kiemelés (*Vizet tör* mozsárban). Ez került bele szótárunkba a *Tolocs vodu v sztupe* orosz szólás szó szerinti fordításaként. (Ekvivalens: *Üres szalmát csépel.*)

A továbbiakban áttérünk az orosz frazeologizmusok szó szerinti fordításakor elvégzett, azaz fakultatív átváltási műveletekre.

2.1. A kicsinyítő képző eltörlése. Az orosz nyelvben a kicsinyítő képzők nemcsak kicsinyítésre szolgálnak, hanem a legkülönbözőbb hangulati hatások elérésére (pl. jóindulat, barátság, bizalom kifejezésére). A korai orosz regényfordítások egyik jellegzetessége az orosz kicsinyítő képzők válogatás nélküli átvétele (*lelkecském, galambocskám, kedveském, teácska, vizecske, fánkocska, vodkácska* stb.). A mai nyelvészetileg tudatosabb fordító nemzedék már tudja, hogy a magyar nyelvben a kicsinyítő képző használata jóval korlátozottabb, mint az oroszban, e hogy az orosz szövegben szereplő kicsinyítő képzők jelentését a magyarban más eszközökkel kell visszaadnia. Mivel azonban mi nem szöveget fordítottunk, hanem az orosz frazeologizmus szó szerinti jelentését kívántuk visszaadni, felmerült a kérdés, megtartsuk, vagy elvessük az orosz kicsinyítő képzőket?

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.	Szó szerinti fordítás III.
Glagyity po golovke	Megsimogatja a fejcskáját	Megsimogatja a fejét	Ajnározza Pátyolgatja
Tyeplaje mesztyecske	Meleg helyecske	Meleg hely	Zsíros kis állás
Poszle dozgyika v csetverg	Esőcske után csütörtökön	Eső után csütörtökön	Holnapután kiskedden
Rogyityszja v szorocske	Ingecskében született	Ingben született	Burokban született

Mivel fakultatív átváltási műveletről van szó, nem kényszerültünk következetességre, vagyis arra, hogy vagy minden orosz kicsinyítő képzőt elvessünk, vagy mindet megtartsuk. Az első két esetben megtartottuk a kicsinyítő képzőt a fordításban (*Megsimogatja a fejcskáját, Meleg helyecske*). A *Meleg helyecske* esetében erre két okunk is volt, az egyik, hogy a *Meleg hely* mást jelent, a másik az, hogy a magyar ekvivalens is tartalmaz kicsinyítést, ha nem is képző formájában (*Zsíros kis állás*).

A harmadik és a negyedik példa esetében eltöröltük a kicsinyítő képzőt, mivel az *esőcske* esetében nevetségesnek, az *ingecske* esetében fölöslegesnek találtuk (a lényeg ugyanis az, hogy *nem meztelenül* jött a világra a szóbanforgó szerencsés ember).

2.2. Jelzős szerkezetek átalakítása állítmányi s z e r k e z e t t é.
A szólás értékű jelzős szerkezetek mindig valamiféle állítást rejtenek: *Belaja vorona – Ritka,*

mint a fehér holló. Dirjavaja golova – Szita az esze. Kérdés, hogy a szó szerinti fordításban kifejtjük-e, felszínre hozzuk-e ezt az állítást?

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Dlinnij jazik	Hosszú nyelv	Hosszú a nyelve
Zolotije ruki	Arany kéz	Arany a keze
Legkaja ruks	Könnyű kéz	Könnyű a keze
Dirjavaja golova	Lyukas fej	Lyukas a feje
Belaja vorona	Fehér holló	(Fehér a holló*)
Zelenaja ulica	Zöld utca	(Zöld az utca*)
Pervaja lasztocska	Első fecske	(Első a fecske*)

Érdekes dolgot figyelhetünk meg. Az utolsó három példában az átalakítás nem végezhető el. Itt ugyanis az állítás túlmutat a jelzős szerkezeten. Nem a holló fehér, hanem valaki vagy valami ritka, mint a fehér holló; nem utca a zöld, hanem valaki vagy valami zöld utat kap; nem a fecske az első, hanem valaki vagy valami először jelenik meg valahol. Ahol az állítás nem mutat túl a jelzős szerkezet határain - és ez elsősorban az emberi testrészeket jellemző szólások esetében figyelhető meg, amikor az állítás nem más, mint a "neki van" -, akkor az állítmányi szerkezetté alakítás elvégezhető, de nem kötelező.

2.3. Tárgyas igealak használata határozatlan névmás helyett. Ezt az átváltási műveletet az teszi lehetővé – ebben az esetben nem szükségessé –, hogy az egyik nyelvből hiányzik egy grammatikai kategória, amely a másikban megvan. Az oroszban nincs tárgyas igeragozás, a magyarban van. Ezt a lehetőséget érdemes kihasználni már a szó szerinti fordításban is:

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Braty kovo-libo pod krilisko	Szárnya alá vesz vkit	Szárnya alá veszi
Vogyity kovo-libo za nosz	Orránál fogva vezet vkit	Orránál fogva vezeti
Glagyity kovo-libo protyiv sersztyi	Szőre ellenében simogat vkit	Szőre ellenében simogatja

2.4. Személyes névmás ragozott alakjának használata határozatlan névmás helyett. Akárcsak a tárgyas ragozás lehetőségének kihasználása, a személyes névmások ragozott alakjának használata is hozzájárul a határozatlan névmások számának csökkentéséhez. A szótárak általában határozatlan névmás segítségével adják meg a szavak, szókapcsolatok bővítési lehetőségeit, pl.: *vki vkin vmit meglát, vki vkit vmivel megbíz* stb. Ez a sok határozatlan névmás, mely az értelmező szótárban helyénvaló, a mi képes frazeológiai szótárunkat fölöslegesen terhelte volna meg, ezért választottuk inkább a személyes névmás ragozott alakját.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Broszity tyeny na kovo-libo	Árnyékot vet vkire	Árnyékot vet rá
Nakleivatj jarliki	Címkét ragaszt valakire	Címkét ragaszt rá
Nuzsen kak proslogodnij sznyeg	Úgy kell vkinek vmi, mint a tavalyi hó	Úgy kell neki, mint a tavalyi hó
Okatyity holodnoj vodoj	Hideg vizet zúdít vkire	Hideg vizet zúdít rá

Ezt az átváltási műveletet sem tudtuk minden esetben végrehajtani, néhol ugyanis a személyes névmás ragozott alakja nevetségesen konkréttá tette volna a szólást.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.
Vpiszaty novuju sztranyicu vo sto-libo	Új oldalt ír vmibe	(Új oldalt ír bele*)
Otkrivaty komu-libo glaza na sto-libo	Felnyitja vkinek a szemét vmire	(Felnyitja a szemét rá*)
Pobivaty v csej-libo skure	A bőrében van vkinek	(A bőrében van neki *)

2.5. Szóláshasonlatok fakultatív kiegészítése. Az orosz nyelvben gyakran találkozunk félig kifejtett "csonka" szóláshasonlatokkal. Tudjuk, hogy a szóláshasonlatok általában két részből állnak: *az olyan, úgy* rámutató szóval bevezetett alaprészből és a *mint, mintha, akár* kötőszóval kezdődő hasonlító részből. Pl. *Úgy él, mint Marci Hevesen*. O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményében (1976.) csak kifejtett szóláshasonlatokkal találkozunk, *mint, mintha* kezdetűekkel nem. Az általunk fordított orosz frazeológiai szótárban 26 *kak* kötőszóval kezdődő csonka szóláshasonlatot találunk. Felmerül a kérdés, mennyire van szükség e csonka hasonlatok kiegészítésére, hol van szükség a kiegészítésre, már a szó szerinti fordításban vagy csak az ekvivalens megformálásában? Mivel fakultatív kiegészítésekről van szó, minden szólás esetében másképp jártunk el. Az alábbi esetekben például a szó szerinti fordítást meghagytuk csonkának, és csak az ekvivalenst egészítettük ki alaprésszel.

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Ekvivalens
Kak arsin proglotyl	Mintha arszint nyelt volna	Áll, mint a cövek
Kak dvazsgyi dva csetire	Mint kétszer kettő négy	Világos, mint az egyszeregy
Kak dve kapli vodi	Mint két vízcsepp	Úgy hasonlítanak egymáshoz, mint két vízcsepp

Más esetekben a szó szerinti fordítást egészítettük ki. Vagy úgy, hogy teljessé tettük a hasonlatot, mint az első példában, vagy úgy, hogy meghagytuk csonkának, de jobban megmagyaráztuk. Ezt szemlélteti a többi példa:

Orosz frazeologizmus	Szó szerinti fordítás I.	Szó szerinti fordítás II.	Ekvivalens
Kak sz guszja voda	Mint libáról a víz	Lepereg, mint libáról a víz	Rá se ránt
Kak bez ruk	Mintha kéz nélkül	Mintha a kezét vágta volna le	Megállt a tudománya
Kak na igolkah	Mintha tűkön	Mintha tűkön ülne	Mintha tűkön ülne
Kak nyebo ot zemli	Mint ég a földtől	Különböznek, mint ég a földtől	Ég és föld

Cikkem elején abból indultam ki, hogy ritkán feladata a fordítónak a szó szerinti fordítás. Ráműtattam arra, hogy a szó szerinti fordításnak is vannak szabályai, melyek részben a két nyelv rendszerbeli különbségeitől függnnek (kötelező átváltási műveletek), részben pedig a fordítandó szöveg jellegétől és a fordítás céljától (fakultatív átváltási műveletek). Mivel a mi feladatunk egy képes frazeológiai szótár fordítása volt (Dubrovin és Klaudy 1990), sok esetben nyilván másképp döntöttünk a fakultatív átváltási műveletek kérdésben, mintha pl. nyelvészeti szakcikk számára készítettünk volna szó szerinti fordításokat.

Irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára* 1966. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dubrovin, M., De Mello, M. J. 1986. *Locuções russas por imagens*. Moszkva: Russzkij jazik.
- Dubrowin, M., Schenk, W. 1982. *Russische idiomatiasche Redewendungen*. Moszkva: Russzkij jazik.
- Dubrovin, M. Klaudy K. 1990. *Orosz szólások és közmondások képekben*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Keszthelyi E. 1961. *Russzicizmusok*. Budapest: Terra.
- Kocsány P. 1986. *A mondás, mint szövegtípus*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Debrecen.
- Magyar értelmező kéziszótár* 1975. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy G. 1976. *Magyar szólások és közmondások* (2. kiadás). Budapest: Gondolat.
- Sanszkij, N. M., Bisztrova Je., Veress, V. 1983. *700 orosz beszédfordulat*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Vujovics I., Bovai-Barna K., Jeges, V. 1984. *Russzkije poszlovici i pogovorki*. Budapest: MSZBT.